ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
"Проф. Любомир Андрейчин" - БАН
Вх.№ 326 / 11.04.17 г.

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Иван Юстинианов Кочев, член на научното жури в конкурса за заемане на академичната длъжност „Професор“, обявен от Института за български език при БАН в ДВ, бр.101 от 20. 12. 2016 г.

На конкурса за професор в Секцията за българска диалектология и лингвистична география към Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“, БАН се е явил само един кандидат – Славка Георгиева Керемидчиева-Цветанова. Тя работи в Института от 10. 10. 1977 г., доцент е от 4. 10. 2000 г. – до момента – в същия институт. Специализирала е в Прага и Бърно, Чехия в ЧАН по темата „Диалектен речник“. През 1988 г. е защитила докторска дисертация като аспирант на самостоятелна подготовка „Говорът на Ропката“. През 1983 г. е специализирала в Братислава, през 1978 – във Варшава и Краков. Има 39-годишен професионален опит като специалист в изследването на български и славянски диалекти на всички езикови равнища. Притежава висока компютърна грамотност и умения за работа с многобройни програми.

Като диалектолог е ръководител (от 2006 г. досега) на 5 проекта (2 национални и 3 международни), завършени с публикации. Взела е участие от 1978 до 1985 г. и е ръководила ежегодни летни практики – теренни експедиции със студенти от СУ за събиране на диалектен материал. Ръководила е успешно 1 докторант (вече защитил), практиката на 11 студенти от СУ; написала е (в колектив) различни становища в помощ на БАН и МОН относно регионалните български езикови норми в съседните страни; участвала е в изпитни комисии за кандидат-докторанти, докторанти и др. Участвала е в 17 други различни проекта. Автор и съавтор е на 10 книги и 130 студии, статии, рецензии в наши и чуждестранни издания. Редактор и съредактор е на 17 труда. Получила е 5 отличия, член е на НС на ИБЕ, съорганизатор на 2 конференции. Открити са 145 цитирания от български и чуждестранни автори за нейни трудове.

Продукцията на кандидатката в конкурса след хабилитирането ѝ съставя следните дялове:

I. **Книги** (самостоятелни и съавторски)

Монографията „Копривщица – история и език“ е един от двата основни труда, с които доцент д-р Керемидчиева участва в конкурса за професор. Изборът на селището за проучване не е случаен. Той е мотивиран както от лични подбуди, които проличават и от някои емоционално-оцветени характеристики, така и поради професионални лингвистични причини – да *бъде коригирано досегашното схващане, че копривщенският говор се отнася към пирдопския диалект* – твърдение, което е залегнало в досегашните диалектоложки изследвания, в това число и в учебниците по българска диалектология. Ето някои по-важни особености на труда:

1. Отличителната черта на изследването се състои в това, че покрай диалектоложкия профил, който естествено то има, в него се решават и някои *социолингвистични проблеми*, свързани с проучванията на градските говори, в основата на които лежи местен диалект, превърнал се в наддиалект (интердиалект). Той е от широката балканска и подбалканска област и има решаващо участие в изграждането на новобългарския книжовен език. Непоколебимо доказателство за това е и изключително важното наблюдение на руския българист Гр. К. Венедиктов, че само „Копривщица със своите 10 автори, родом оттук, е дала на *българското книгопечатане* от епохата на Възраждането повече книги (126), отколкото всички автори, родени в Западна България (87) или в Македония (92) и почти толкова книги, колкото са издали всички местни рупски автори“. С Копривщица трайно се свързват имената на такива големи наши възрожденски творци на българското слово като *Л. Каравелов и Н. Геров.*

2. Проучването се извършва в известен смисъл *многоаспектно* – разгледано е миналото състояние на копривщенския говор по книги, преписвани от XVII в. насам (църковни и светски), с особен акцент върху *проблемите за рефлексите* на **ѫ** и **ъ** в различни позиции; разкрито е съвременното състояние на диалекта с отношение към езиковата ситуация в града (въз основа на лично събран материал); търсят се доказателства за западнобългарските особености на преселниците, а също така и за наложилите се впоследствие източнобългарски черти.

3. Особено приносен характер има изготвеният *речник*, в който се откриват редица оригинални (в смисъл на уникални) лексикални особености, характеризиращи само диалекта на Копривщица.

4. Достойнства притежава също така разработката на гл. VI. „Лични, родово-фамилни и прякорно-прозвищни имена“. Тези формации действително са представлявали „загадка“ за българското езикознание със своята своеобразна „севернославянска“ рефлексация на задната ерова гласна Ъ в предна гласна Е (тип Адамек).

Много умело авторката използва родово-фамилните и прякорно-прозвищните имена за доказване на смесения характер на селището. За западнобългарските пришълци тя привежда имена, които безусловно и категорично потвърждават основната ѝ теза, че голяма част от населението в миналото е имало западнобългарски произход, срв. *Андон Шопат, Петко Разложко, Шкòдрек, Вѐлешков* и др. Източнобългарските преселници пък са идентифициарни с имена като *Врабек* (от с. Врабево, Троянско), *Кѐрека* (от с. Керека, Дряновско) и др.

5. Макар и немногобройни, приложените текстове са особено показателни не само със своята емоционалност и естественост, но и с количеството типизиращи диалекта облици: *нехрѝв, накрулих са, натотòнила са, полемѝса са, закъкрахме са, поораті̀ла, заглъмѝла, òкраки, хòймахалка, секàвицата, прядум, презрàчници* и мн. др.

Като се съгласявам изцяло с поставените и решени проблеми от Керемидчиева, все пак бих искал да припомня, че този диалект се намира в централнобългарската изоглосна област, където си дават среща езиковият Изток и Запад, т.е. налице са в случая вариантни форми, осъществяващи естествения преход. Подобно е положението и със съседния пирдопски говор, в който обаче случаите с *а*-рефлекс от ѫ и ъ са повече на брой, но в никакъв случай не са само с *а*, како се твърди в повечето диалектоложки пособия.

Езикът на доц. Керемидчиева е ясен и точен в терминологично отношение, изказът е лишен от излишества, което прави информацията достъпна, въпреки новата социолингвистична лексика. Поставените цели са постигнати. След проучването на кандидатката и изнесения обилен материал в него, по друг начин вече може да се анализира и езикът на Копривщенския дамаскин от XVII в., за който акад. Милетич предполага, че е средногорски (но въз основа само на приписките). Дословно големият учен отбелязва: „И по езика (на преписвача Ламбо) изглежда, като че ли копривщенец да е

преписвал този дамаскин“. От сравнението, което Милетич прави между Копривщенския и Люблянския дамаскин по отношение на редица форми с наследници на ѫ и ъ се вижда, че докато в Люблянския те са само ъ-кави, в Копривщенския са както и днес – от двата типа: *мàчат, кàшта, исахнат, сàдове, тàма* ‘тъма’, *лажàта, дворàт*, но и *къща, дъшти, бъдат*.

След труда на доц. Керемидчиева и след прощудиране на изнесения от нея материал, може би едно повторно изчитане на Копривщенския дамаскин ще позволи да се направят много нови и съществени изводи за т.нар. *средногорски превод на дамаскините* и за по-голямата близост на техния език с народните говори.

Засега ще се задоволим само с *високата оценка*, която даваме на базисното проучване на Керемидчиева, което открива нови възможности пред изследователите на историята на българския книжовен език, и по-специално за езика на народна основа от периода на Българското предвъзраждане.

Във втората книга „*Казано на каменски*“ доц. Керемидчиева е съавтор на местните интелигенти от кв. Каменица, Велинград – Г. Пухалев и И. Г. Пухалева, носители и същевременно с това експлоратори на местния говор. В труда Керемидчиева е автор на частите: Чепинският край и Каменица – географско, историческо и етноложко описание. Обща характеристика на говора на Каменица. Исторически звукови промени. Речник. Лични, родово-фамилни и прякорно-прозвищни имена. местните имена в каменското землище. Приносът на авторката е следният:

1. За пръв път се прави относително пълно описание на говора на родопското с. Каменица, сега квартал на Велинград, важно за българската лингвогеография с особеностите, които споделя от ятовата изоглосна област.
2. Доуточняват се редица въпроси, свързани със старото име на селището и на дублиращите го местни имена. Разглежда се широката просветна дейност в селото, което се явява крепост на българщината в този край, където е упражнена насилствена ислямизация в миналото. Специално внимание е обърнато на участието на селището в борбите за национална независимост.

3. Извършена е обща типологична характеристика на говора (след обстоен критичен преглед на частичните и невинаги точни сведения за диалекта – (Милетич, Ст. Стойков) – и най-вече за застъпниците на четирите особени старобългарски гласни, отбелязвани като *ô*, а не като *о*.

4. Направено е съвсем конкретно представяне на чертите на говора на всички езикови равнища – на фонетично; на съвременно фонологично – с точни указания за вокалната и консонантната система; на морфологично (членуване, афикси и окончания за различните категории). Странно е, че историческите звукови промени са поставени след морфологичните при положение, че за исторически развой при морфологията не се говори.

5. В центъра на вниманието, естествено, стои Речникът (с. 90–190), който е съставен по всички правила на диалектната лексикография – област, в която кандидатката перфектно работи, поради което е и ръководител на големия институтски проект „Български диалектен речник“ – основна задача на Секцията за българска диалектология и лингвистична география – в момента и в следващите десетина години. Тук е мястото и да спомена, че Керемидчиева е автор на специална Инструкция за работа върху Диалектния речник на българския език в Секцията за българска диалектология.

6. И както вече е по създадена от авторката традиция, книгата завършва с ономастичния изключително интересен материал за личните, родово-фамилните и прякорно-прозвищните имена, а също така и за местните имена в каменското землище, т.е. сведения, които са специален обект на други езиковедски науки и традиционно отсъстват в диалектоложките описания. Те обаче тук съвсем не са излишни, защото закръглят представата за говор от Северозападните Родопи – област, за която имаме доста малко сведения.

В *колективния труд „Еркеч – паметта на езика. Традиции и устойчиви тенденции в един архаичен български говор – говора на с. Еркеч, Поморийско“* доц. Керемидчиева е основен съавтор на теоретичната част и на Речника, а също така и отговорен редактор. В българската диалектология това селище в Източна Стара планина е многократно проучвано, поради много причини: 1. То има изключително интересен говор, във фонетико-фонологичната система на който се открива *ê* на мястото на ѫ, ъ и отчасти ѧ под удаерние и фонетично значим ударен квантитет. В областта на консонантизма на мястото на *ф*, а в доста случаи и на *в* се е настанило *х*.

Всички тези особености имат упорит характер и не се поддават на промени във времето и пространството. Както многократно отбелязват авторите, съвременните тенденции на всички равнища в езика са устойчиви, въпреки че са подложени на силен натиск от страна на непрекъснато посещаващите селото български и чуждестранни туристи. Това е може би вторият подобен феномен след Банско, където диалектът проявява неимоверна устойчивост, за която трудно може да се намери разумно обяснение. Освен това селището е свързано с Първата българска държава – край него и досега осезаемо личат рововете на Хасекията. Интересът на всички наши и чужди изследователи досега е бил насочен към фонетиката и фонологията. Лексиката е била оставяна вън от полезрението на проучвателите. Преди създаването на предлагания голям колективен речник е направен един несполучлив опит от български и американски млади учени да съставят някакъв еркечки словар, качен в електронните медии. Несполуката на тази публикация провокира интереса на учените от БАН за изготвяне на голям и методологично издържан речник на този невероятно интересен и в лексикално отношение диалект, който е дал живот чрез пренасяне на преселници на близо 15–20 села във Варненско и Поморийско, което ще рече, че всъщност става дума не за говор на едно селище, а за широк диалект, разположен в Източен старопланински район. Днес Еркечката група села във Варненско и Поморийско, въпреки преселнически си характер, е картографирана в БДА като архаична и оригинална (проф. Ив. Гълъбов смяташе, че старобългарският преславски говор е бил от еркечки тип).

С отговорната задача – съставяне на речник – под ръководството на доц. Керемидчиева, се зае Секцията за българска диалектология и това дело вече е реален факт. Днес вече разполагаме с пълната картина за българския диалект в Източна Стара планина, която освен с няколко български селища е плътно заселена от турскоезично население. В този смисъл заслугата на Керемидчиева става още по-голяма.

II. Освен авторството и съавторството в разгледаните книги, кандидатката след хабилитирането си представя като автор редица **статии и студии из различни области на българската диалектология**.

С *диалектна фонетика* тя се занимава в малката студия „За диалектните граници и границите на диалектните явления“ (под № 74 в списъка на публикациите). Обект на проучване са двата говора, за които тя

разполага с богат сравнителен материал: югоизточният солунски и северозападният родопски – чепински. След сравнения между тях, които са естествени, поради факта, че принадлежат към една и съща диалектна област в миналото (*солунски говор в широкия смисъл на думата*), взети заедно, тя ги съпоставя с другите български говори, за да докаже относителността на диалектната делитба Изток – Запад и на диалектните граници – основна идея в българската диалектология от времето на акад. Л. Милетич до днес, намерила широко отражение в студията на Института за български език при БАН от 1978 г. „Единството на българския език в миналото и днес".

В статията „Нови данни за говора на кв. Каменица – Велинград" (№ 78) се извършват съпоставки на днешното състояние на диалекта с това отпреди половин век чрез изнасянето на диагностиращи особености с траен характер.

В статията „Исторически процеси и устойчиви тенденции в говора на кв. Каменица – Велинград" (№ 79) покрай диахронните сведения, свързани с рефлексацията на стб. звукове днес, се изнасят резултатите от социолингвистичните наблюдения върху езика на младото и средното поколение – за изместване на о-застъпника на четирите стб. вокала от книжовното ъ.

Любопитна особеност от *морфологично естество* посочва и тълкува Керемидчиева в статията си „Реликтна местоименно-прилагателна форма в говора на кв. Каменица – Велинград" (№ 82), а именно генерализиране на архаичния облик *сама* (старо двойствено число, м.р. им.-вин. падеж) в конструкции от типа *Той сама отиде на баньа*. Подобна оригинална форма *съ* вм. *са* (3 л. мн.ч.) тя обяснява във форми на сегашно време на спомагателния глагол *съм* в с. Зарово, Солунско (№ 69).

Концепцията за съставяне на Диалектен речник на българския език намира израз в серия от статии, публикувани у нас и в чужбина: „Projekt Bulharský nařeční slovnik (hlavni rysy koncepce jeho zpracovaní)" (№ 35), „Методологически принципи за съставяне на български диалектен речник" (№ 87), „Фолклоризмите като градиво за Българския диалектен речинк" (№ 95), „Полисемия и омонимия в родопската макродиалектна система" (№ 40), „Книжовно или диалектно" (№ 102). Всички те имат основополагащ характер за съставяне на Речник на българския диалектен език от цялата езикова територия. В тях се поставят редица важни теоретични въпроси като тези за: 1) хронологичните и географски граници на БДР; 2) проблема за заглавната

дума и нейното фонетично и морфологично представяне; 3) за мястото на фолклорните думи в Речника; 4) за вариантността на облиците и за полисемията и омонимията им; 5) за разноезичието при тълкуването на едни и същи форми – като книжовни или като диалектни в различните речници.

Авторката не се занимава с излишно теоретизиране. Нейните статии изобилстват с илюстративен материал, върху който тя разсъждава за доказване на тезите си. И нещо, което е по-важно. Практически тя (заедно с доц. Л. Антонова) е съавтор на диалектен речник, макар и от друг тип – „Кратък речник на диалектните думи“ (№ 13) за нуждите на обучението в средните и висшите училища. Речникът съдържа материал от трудовете на български поети и писатели и от фолклорни произведения от цялата езикова територия (напр. от наследството на М. Цепенков).

Теоретичната обосновка на речници от образователен тип откриваме в статията на кандидатката „Прикладная диалектная лексикография“, публикувана в сб. Диалектная лексика на Института за лингвистични изследвания при РАН. Неясните от съвременно гледище редки, диалектни и остарели думи, изучавани в различните училища, би трябвало да бъдат пояснявани в специални речници до излизането на голям национален Диалектен речник, който, за съжаление, се изготвя дълго време.

С идеи, които са разработени в монографията за Копривщица, се срещаме в статията „Езикови доказателства за преселение на македонските българи (Минавал ли е пътят на „арнаутите“ през Копривщица)“ (№ 83).

С теоретичен характер са статиите „За престижността на диалектното“ (№ 106) и „Превод и диалектно“ (№ 107), в които е отразено новото отношение към диалектното и издигането му като престижно чрез писане на диалект в художествената литература, в сайтовете и необходимостта от познаване и на диалектното при превода от един език на друг.

В цяла серия от статии се предлагат конкретни нови етимологии. № 70 *сурва*: от *сурване* ‘извличане на плодородието’; № 72 *ко̀ледниче* ‘коледна елха’: по български стар обичай за обкичване в ъгъла на стая на житен сноп с елхови клонки; № 73 *холка*: ‘издатина’, от прасл. *хъlka; № 75 *дрѐзга* като основа на *дрезгаво, дрезгомиа* не от дрѧзга ‘дребна гора, храсти’, а от развито вторично значение ‘здрач’; № 75 *хрѐбет*, не е русизъм (мним), а продължител на стб. хрьбьтъ ‘гръб, плещи’; № 93 *ка̀тино* в съчетанието *катино мезе*, не е

от личното име Катя, а от *кат*, т.е. ‘месо на катове, на пластове’. Предложените етимологии са интересни и приемливи.

Статията „Семантични особености на родопската лексика“ (№ 99) в известен смисъл е теоретична основа за създадения по-късно и приет за печат от НС на ИБЕ труд „Лексикалната система на един архаичен родопски говор – говора на Ропката“ (в съавторство с Л. Василева) – 320 с., с който се завършва описанието на тази област (Павелско, Хвойна, Малево и Орехово).

Делът „Изследвания върху приноса на български и чужди учени и книжовници за проучването на българските говори“ е съставен от следните компетентно написани статии: „Диалектната основа на езика на Л. Каравелов“ (№ 88) с главна идея – лексиката на писателя, влязла в книжовния език, и лексиката, заимствана от други говори, а също така и статията „Неофит Рилски в Копривщица“ (№ 91) с главна идея – езикът на писмата на Неофит Рилски по време на двугодишния му престой там и влиянието на копривщенския (източен) говор върху родния му (западнобългарски).

Възпоменателен характер имат публикациите „Стогодишната история на едно откритие на Л. Милетич“ (№ 92), в която става дума за еркечкия говор като откритие в диалектологията; във „Ватрослав Облак – незабравеният гений“ (№ 104) и „Откритието на В. Облак – най-значимото събитие в славистиката през XIX в.“ (№ 103) – става дума за солунския говор, с което се извършва истински революционен поврат в славистиката, превърнал българския език в нейна основа.

И накрая, доц. Керемидчиева е един от съавторите в сборника „Чуждестранната българистика през XX век. Енциклопедичен справочник“ (№ 16), в който са публикувани материали за видни чужди българисти. Тя е автор на статии за 10 от тях.

III. Друга голяма научна област, свързана с диалектологията, в която работи кандидатката, е **лингвистичната география**. Ако квалифицираме диалектоложката ѝ продукция като внушителна, висококачествена, професионално издържана и оригинална, то плюс същите характеристики и за лингвогеографската ѝ продукция, трябва да прибавим и маркера *огромна*. В тази оценка няма нито грам субективност или етикетност – черти, които характериизрат понякога редица конкурсни рецензии. С пълно право може да се каже, че голяма част от нейния научен живот е посветена на трудното и изнурително картографиране. Все пак не бива да забравяме, че Българската

лингвистична география при БАН с количеството и качеството на издадените лингвистични атласи заема едно от първите места не само в славянската и балканската, но и в световната лингвистична география. Един от стожерите на картографията в Секцията от второто поколение специалисти е доц. Керемидчиева. Тя е участник в БДА. Обобщаващ том – части I–IV с 15 карти и коментари и е съавтор на Показалеца на картографираните думи и форми (заедно с доц. Л. Василева), съавтор е на Картата на диалектната делитба на българския език (I и II издание), на Електронната карта на диалектната делитба на българския език.

Доц. Керемидчиева участва в издаването на българските материали (заедно с Л. Василева, Хр. Дейкова, Ел. Вълчева и К. Първанов) на Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразувательная. Болгарские материалы. Т. 1 Животный мир. Т. 2 Животноводство. Т. 3 Растительный мир. Т. 8 Профессии и общественная жизнь (№ 20). Тя заедно с Л. Василева е съавтор на 2 карти в Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Выпуск 10. Народные обычаи (№ 21, 22). Керемидчиева е съавтор (заедно с Л. Василева, Хр. Дейкова, М. Котева и К. Първанов) и съредактор (заедно с Л. Василева) на изданието Общеславянский лингвистический атлас (ОЛА). Серия фонетико-морфологическая. Болгарские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ě. Выпуск 2а. Рефлексы *ę. Выпуск 2б. Рефлексы *ǫ. Выпуск 3. Рефлексы *ьr, *ъr, *ьl, *ъl. Выпуск 4а. Рефлексы *ъ, *ь. Выпуск 4б. Рефлексы *ъ, *ь. Вторичные гласные.

Приносът на българските участници в ОЛА се състои и в цитирането на българската позиция за установяване на границите на българския диалектен континуум чрез препратки в коментарите към излезлия Обобщаващ том на БДА, нещо, което при по-ранното ни участие не беше разрешено поради съпротивата на югославските представители в Атласа. Тогава българската позиция беше отарзена единствено в студията „Единството на българския език в миналото и днес“, за която не бе разрешено дори библиографски да бъде спомената. След излизането на БДА. Обобщаващ том обаче забраната практически вече не бе провеждана, поради което и българската страна се завърна в Атласа.

Цитирането на картите на БДА. Обобщаващ том след завръщането на България е заслуга на сегашната българска комисия за ОЛА, и по-специално

на доц. Керемидчиева и доц. Л. Василева. Този акт стана възможен и след разпадането на югославската комисия на няколко отделни комисии.

Днес вече Секцията за българска диалектология и лингвистична география в Института за български език се е изградила като изключително силен лингвогеографски център на Балканите, особено с въвеждането на компютърното картографиране. Тя вече се е превърнала дори в средище за обучение на диалектолози от съседни страни, в които досега няма издаден нито един атлас и липсва необходимият опит за това. Накратко, при доц. Керемидчиева и нейните колеги идват, за да ползват натрупаните знания в областта на картографирането, чуждестранни лингвисти, които също работят в ОЛА, но не притежават уменията, които имат нашите специалисти.

Общо заключение: Научната продукция на доц. д-р Славка Керемидчиева е обемна и изпълнена на високо професионално равнище. Тя е авторка и съавторка на множество книги, студии, статии, съобщения и рецензии у нас и в чужбина, където тя отпечатва и част от своите трудове – на български и на чужди езици. Керемидчиева е ръководител на 5 проекта и участник в редица други – наши и международни проекти. Проучванията ѝ, освен из областта на диалектологията и лингвистичната география, са с широк спектър – цялото езикознание и близките му науки: ономастика, социолингвистика, етнолингвистика, етимология, история, социология, демография. Доц. Керемидчиева участва в няколко международни проекта и е особено ценена като специалист в чужбина. Тя е отличен организатор в колективния научен живот на Секцията и в Института, където си е изградила заслужен научен авторитет. Несъмнено в областта на диалектната лексикология тя е утвърденият лидер, за което свидетелства и ръководството ѝ на основния проект в Секцията – създаване на Български диалектен речник.

Като имам предвид внушителното количество и високото качество на цялата ѝ продукция, напълно убедено давам своя положителен вот за заемане от Славка Георгиева Керемидчиева-Цветанова на академичната длъжност ПРОФЕСОР.

10. 04. 2017 г.
София

Рецензент:
(проф. д-р Ив. Кочев)